

УДК 141.319.8:[27-423.42]

М. М. Мовчан

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та суспільних наук
Полтавського університету економіки і торгівлі

СТРАХ І РЕЛІГІЯ У ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Страх, який проник у свідомість особистості, суттєво впливає на її життя. Він може визначати стратегію поведінки людини і суспільства та бути невід'ємним компонентом менталітету будь-якої нації. Дослідження страху як важливого модусу сучасного буття людини стає особливо актуальним у перехідний період розвитку українського суспільства, коли підвищується інтенсивність відчуття страху, і він отримує глобальний характер.

Велику увагу страху приділяли М. Бердяєв, А. Ггарін, А. Камю, О. Логінова, Р. Мей, О. Ранк, Ф. Ріман, Ж.-П. Сартр, П. Тілліх, К. Юнг, М. Гайдеггер, К. Хорні, З. Фрейд, О. Фролова, Е. Фромм, Л. Шестов, І. Ялом, К. Ясперс та ін. Різні аспекти цього феномена аналізували українські вчені І. Бичко, Є. Головаха, Р. Горохова, С. Логвінов, В. Лук'янець, Т. Лютий, Н. Панина, О. Туренко, Н. Хамітов та ін. Але потрібно відзначити, що у вітчизняній філософській думці і в суміжних дисциплінах ця проблема ще залишається маловивченою. Особливо це стосується аналізу взаємодії страху і релігії, рівнів, форм, видів означеного феномена у фокусі філософської антропології. Тому метою нашої статті є розгляд відношення страху і релігії як одного з малодосліджених питань філософії.

Німецько-американський екзистенціальний філософ і протестантський теолог П. Тілліх вважав, що «релігія пронизує або повинна пронизувати все особисте і громадське життя людини, бо все духовне в людині, все те, що реалізується в культурі, за самим змістом і сенсом своїм є релігійним» [4, с. 103].

На ранніх етапах розвитку соціуму релігійних вірувань не існувало через відсутність у первісних людей абстрактного мислення, отже, у них не було «здатності оперувати навіть найпростішими поняттями, зокрема релігійними» [10, с. 34]. Перші релігійні уявлення у сучасному розумінні склались у верхньому палеоліті приблизно 40–20 тис. років до н.е., коли жили люди сучасного антропологічного типу – кроманьйонці, які належать до людей розумних, тобто homo sapiens (у них «наявна здатність до абстрактного мислення, а отже, і до певних образних уособлень та віри в них» [5, с. 69]). Учені розрізняють соціальні, пізнавальні (гносеологічні), онтологічні та психологічні передумови виникнення релігії. Соціальні передумови пов'язані із залежністю давніх людей як від сил природи, так і від «таємних» сил суспільного життя. Це, у свою чергу, породжувало відчуття безсилля і зумовило пошуки його причин. Так у людей з'явилися реальні і переплетені з ними – фантастичні уявлення про світ і надприродне. Гносеологічні причини полягають у появі абстрактного мислення в результаті пізнання світу, а це не могло не призвести до помилок, перекручень, фантастичних уявлень, тобто до релігійних вірувань. Онтологічні причини вказують на те, що свідомість первісних людей почала виходити за межі їжі, продовження роду тощо. Люди почали замислюватися і над кардинальними питаннями свого існування. З'явився перший колективний світогляд – міфологія. Створюючи міфи, спільнота знаходила відповіді на запитання, пов'язані з буттям, що давало можливість певним чином задовольнити свої духовні потреби. Психологічні чинники виникнення релігійної картини світу, на яких ми робимо особливий акцент, засвідчують про величезний вплив обставин психологічного характеру, адже безсилля людей перед силами природи і незрозумілими суспільними проблемами викликало постійну психологічну напругу, яка виражалась у страху.

Виходячи із психологічних аспектів, які, на нашу думку, є найголовнішими у виникненні релігії, багато вчених

(особливо дослідників первісних культур) відзначають, що головною емоцією у первісних людей був страх перед оточуючим світом. Древніх людей лякало багато що – паводки, грози, темрява, дикі тварини, ворожі племена тощо. Вони мали вже досить розвинену увагу, щоб багаторазово збільшувати страху і своїй свідомості. Крім цього, первісні люди мали ще достатній досвід і знання, щоб відрізняти небезпечні явища від безпечних. Основним різновидом страху, який тримав у мобілізаційній готовності весь організм і водночас викликав у свідомості фантастичні картини, які ототожнювалися із дійсністю, був страх смерті. Він спонукав людей до послаблення розумного відображення світу і сприяв виникненню релігійних поглядів.

Через виникнення первісних релігійних вірувань (передусім тотемізму, фетишизму, магії, анімізму) і встановлення певної символічної матриці архаїчна людина намагалася позбутися неймовірного стресового стану, який неминуче був ключовою характеристикою первісності. Тотемізм – це форма релігії, де люди вірили, що вони генетично походять від якогось тотема – тварини, рослини. Зливаючись із тотемом, первісний індивід почав відчувати себе захищеним. Завдяки належності до того чи іншого тотема, а децю пізніше – до встановленої «сітки» ритуалів, яка охопила всі сфери діяльності, здійснюється упорядкування життя людей перед величезною кількістю первісних страхів. Анімізм (віра в існування духів, душ, у так звану незвиченну динамічну субстанцію, яка живе у будь-якому предметі, істоті) позбавляв індивіда проблеми психологічного усвідомлення смерті, народження, сну, зачаття тощо. Магія (віра в те, що між діями людей та результатами цих дій є реальний надприродний зв'язок) дозволяла людині змусити сили, які керують світом (зокрема, і людьми), діяти згідно з людською волею і бажанням.

Думки про страх як причину виникнення релігійних вірувань беруть свій початок від античних теорій походження релігії. Ми можемо стверджувати, що в античному світі з'явилася теорія страху, яка звучала у філософських концепціях Демокріта, Епікура, Лукреція Кара та ін. і засвідчувала про появу релігії, спричиненої почуттям страху, яке «породжене пауванням над людиною чужих для неї зовнішніх сил, невідомим майбуттям, неминучістю смерті тощо» [11, с. 322]. Давньоримський філософ Лукрецій Кар писав: «Перших богів на землі створив страх» [11, с. 322]. А в I ст. римський поет Стацій у своїй міфологічній поемі «Фіваїда» також говорив, що «богів першим на землі створив страх» [12].

У добу Просвітництва французькі філософи-вільнодумці П. Гольбах, Д. Дідро, К. Гельвецій, Ж. Мельє та ін. говорили, що будь-яка релігія – це продукт людського страху, неучтва й обману. Страх у виникненні релігійних поглядів відігравав одну із провідних ролей. На думку П. Гольбаха, «страх є психологічним рівнем проблеми існування релігії: невідомі явища природи породжують у людей почуття занепокоєння, нестійкості, небезпеки і тривоги» [16, с. 58].

Відомий російський філософ І. Ільїн вважав, що не всі релігії народжуються через страх, а лише деякі, наприклад, «африканські негри у своїй масі передусім бояться темряви і ночі, злих духів, чаклунства, смерті. В боротьбі з цим страхом й емоціями його в інших і складається їхня релігія» [7].

Означені нами причини виникнення релігії не діяли окремо, вони функціонували в комплексі (разом), зумовлюючи одна іншу, взаємодоповнюючи, взаємопідсилюючи, набуваючи особливої ваги в різних умовах.

Філософи, науковці і самі служителі культів наголошують, що релігії у світі є частиною людської культури. На

думку протоієрея О. Мєня, «вони виростають разом з поривом людського духу до вічності, до невмирущих цінностей» [9, с. 3]. Але слід ще раз підкреслити, що саме страх відіграв надзвичайну роль у появі релігії. Первісних людей лякали землетруси, грім, блискавка, паводок, дикі тварини, темрява, буревії, вулкани, дивні звуки в лісі, агресивні сусідські племена тощо. У цих людей ще не було достатніх знань і досвіду, а це, у свою чергу, не давало можливості відрізнити реальні небезпеки від нереальних. «Щоб якось умилювати ворожий до себе світ, знайти з ним спільну мову, люди почали «олюднювати» природу, вважати її живою. Коли дерево, річка чи вулкан стають «живими» істотами, з'являється можливість «домовитися» з ними і за допомогою дарів чи молитов відвести від себе біду» [17, с. 402]. З'явилися жерці, чарівники, шамани тощо, які могли (на думку загалу) «домовлятися» із духами, що населяли світ і керували всіма процесами. Р. Хаббард (1911–1986), американський письменник-фантаст, засновник саєнтології і діанетики, в романі «Страх» писав: «Моею метою було довести, що демони і дияволи – це хитре творіння тих, хто у прагненні підкорити собі своїх співплемінників спочатку придумував для них джерело страху, а потім виступав у ролі посередників...» [17, с. 404]. Чим більше страху «наганяли» жерці на народ, тим більшим авторитетом вони користувались [17, с. 405]. «Домовлятися» із безмірно великою кількістю надприродних істот було дуже складно. Тому на наступній стадії розвитку релігії кількість богів зменшилась, а потім було здійснено перехід від політеїзму (багатобожжя) до монотеїзму (єдинобожжя). Слід зауважити, що релігійний страх – це не що інше, як страх перед богом, божествами, духами (злыми і добрими), божественним покаранням, несамовитими муками тощо.

У Стародавньому Єгипті в період правління фараонів XVIII династії (1550–1292 до н.е.), куди входили Яхмос I, Аменхотеп I, Тутмос I, Тутмос II, Хатшепсут (перша жінка-фараон), Тутмос III, Тутмос IV, Аменхотеп III, Аменхотеп IV (Ехнатон), Тутанхамон, Ай (Ейе), Хоремхеб, вважалось, що «зміна Порядку і потрясіння богині рівноваги Маат пробуджує загальний страх. Єгиптяни дуже боялися помсти богів, тому потрібно було робити все можливе, щоб запобігти Хаосу, поверненню до початкової стадії і загибелі цивілізації» [3, с. 42]. У розумі цих людей постійно була присутня думка про те, як би не розгнівати божество, адже на винуватців неодмінно чекало жорстоке покарання.

Давні греки і римляни у своїх творах висловлювали думку про існуючий світ як нескінченний, вічний і ніким не створений (на відміну від монотеїстичної християнської релігії). Люди спостерігали за природою, взаємодіяли з нею і водночас боялися її. Вони ще не могли раціонально пояснити багатьох сил природи, природних явищ. З'явилися сумніви і не зовсім сміливі та переконливі уявлення про те, що світ і людей створили не боги, а самих богів витворили люди, які боялися багато чого у цьому світі. Отже, перших богів на Землі створив страх. Це прямо чи опосередковано звучало в роздумах Демокріта, Епікура, Діодора Сіцилійського, Петронія, Лукреція Кара, Лукіана із Самосати та багатьох інших. У подальшому ці погляди підхопили і розвинули у своїх натуралістичних концепціях Т. Гоббс, Д. Юм, Г. Гегель, Л. Фейєрбах, Д. Штраус, Ф. Ніцше, Ф. Енгельс та ін. Дослідник Б. Куценко стверджує, що «можна з певною умовністю сказати, що богів породила незадоволеність людей собою» [8, с. 86]. Ця незадоволеність, на його думку, викликана передусім «страхом і почуттям безсилля перед природою» [8, с. 86]. Страх став тією сутнісною причиною, яка призвела до релігійних поглядів.

У першій світовій релігії – буддизмі – страх посідає своє належне місце. У той час, коли засновник буддизму, царевич Сіддхартха Гаутама, дізнавшись, що життя – це не суцільна радість, а швидше навпаки – страждання, він, побачивши чотири знамення, вирішує покинути свою тимчасову ізоляцію (яку йому ще від народження створив батько Суддходана, щоб Сіддхартха жив у постійному достатку й успадкував від нього в майбутньому царство, а не став іде-

ологічним, релігійним реформатором), палаці, дружину і народжену нею дитину (сина Рахулу) для того, щоб побачити, яке воно є справжнє життя. Сіддхартха Гаутама переймався страхом. Він, як і всі люди, боявся постаріти, захворіти і померти. Але, щоб збагнути, що являє собою життя, необхідно в нього піти, бути в ньому, а вже потім робити про нього якісь висновки. У численних версіях легенди про буття і діяння Будди підкреслюється, що особливим страхом, який міг стримати Гаутаму піти з розважливого, безтурботного життя, була боязнь побачити щойно народженого дружиною Яшодхарою сина. Страх ґрунтувався на тому, що у нього (Сіддхартхи) просто не вистачить рішучості покинути дім, адже людині надзвичайно важко відмовитися від того, що вона дуже любить. Він силою волі відмовився подивитися на свого первістка. У подальшому ми бачимо ще й вияв маніпуляції страхом у новонароджуваному віровченні. Це яскраво видно у прагненні злого демона (нечистої сили) Марі (в мить перед просвітленням розуму Сіддхартхи), якщо не звабити Гаутаму земними насолодами, то налякати його, щоб він відступив від свого задуму. «Зваблюючи праведника, Мара приймав різні лики, зокрема прикидався прекрасною жінкою» [1, с. 13]. Але звабити Сіддхартху Марі так і не вдалося, він відступив, а царевич буквально відразу став просвітленим знаннями, тобто Буддою, який висуне потім свої знамениті «чотири благородні істини», що будуть давати можливість людям вивільнятися від страху.

Згідно із буддизмом людина лише тоді може успішно розпочинати долати страх, коли вона позбавиться від його причин, умов та наслідків. Це означає, що особа повинна заспокоїтись (усунути зайві емоції), подолати зумовлені дії і тенденції (не що інше, як карму), позбутися повсякденних моделей поведінки тощо. Люди, на відміну від тварин, для боротьби зі страхом застосовують абстрактне мислення (логіку, міркування та здатність розуму проникати в сутність речей (у нашому випадку – це намагання збагнути страх). Якщо індивід зрозумів страх, то він (страх) із негативного елемента перетворюється на позитивний, тобто стає другом і помічником. Адже страх у свідомості людини з'являється в результаті незнання і нерозуміння. Зрозуміти його означає не що інше, як зрозуміти самих себе. Важливе значення тут має час. У жодному разі людина не повинна втрачати дорожочинний час і вести себе невизначено, щоб страх не замулювався у ній і не охопив повністю усе її єство.

У деяких релігіях кардинального страху страху смерті нібито й не існує. Це пов'язано передусім зі ставленням релігії до самої смерті. У багатьох східних релігіях людина все життя повинна готуватися до смерті, де її (смерть) часто сприймають як позбавлення від страждань і навіть прагнуть померти. Якщо особа помирає, то не прийнято плакати, а навпаки – потрібно радіти (в індуїстській культурі вважається за частя, коли людина померла і залишила після себе дітей, онуків). Далай-лама Тибету Тенцзін Г'ятцо неодноразово говорив, що жодна людина не може уникнути смерті, і з цього приводу не потрібно турбуватися. «Для мене смерть схожа на заміну старого одягу, який порветься і зноситься: це смерть оболонки моєї душі, але не кінець сам по собі» [6, с. 2].

У монотеїстичних релігіях – християнстві й ісламі – страх виражається у вигляді боязні чи жаху. Ці віровчення вважають, що означені вади неодмінно потрібно подолати, або ж не допустити до них. Страх у людини з'являється тоді, коли вона скоїла якийсь гріх, і цим обов'язково має скористатись нечиста сила, яка використовує страхи для своїх цілей. Християни вважають, що страх закладений у самій суті людини, він є результатом гріхопадіння. У Святому Письмі сказано, що Адам і Єва «почули голос Господа Бога, що ходив у раю у час прохолоди дня; і сховався Адам і жінка його від Господа Бога між деревами раю. І звернувся Господь Бог до Адама, і сказав йому: де ти? Він сказав: голос твій я почув у раю, і убоявся, тому що я голый, і сховався» (Бут. 3:8-10). Після того, як Адам з'їв заборонений плід з дерева пізнання добра і зла, «думка про здійснений злочин заповнила його душу жахом», і м'який клімат Едему для винної пари «став холодним і непривітним. Любов і світ, що на-

повнювали перед цим їхні серця, змінилися усвідомленням гріха, страхом перед майбутнім, душевною порожнечою» [13, с. 57]. Правовірні стверджують, що Бог-Отець переживає неймовірний біль, котий його улюблений Син з'явився перед Ним, обтяжений почуттям страху, невідомим йому раніше. «З цього часу страх став невід'ємною частиною життя людини. Ось чому люди бояться проходити під сходами, бояться чорного kota і числа 13, бояться встати з лівої ноги і ходити повз кладовище» [2, с. 2].

Християнське віровчення протиставляє страх свободі. Воно повідомляє, що особистість, яка не боїться смерті, – повністю вільна. Християнство акцентує увагу передусім на свободі від страху (це не стосується «страху Божого», адже це поняття, згідно з християнськими канонами є однією з головних добродішностей адептів цієї релігії). Лише той є справжнім християнином, хто покірливий (смирений) перед Богом. Покірливість слід розуміти не як приниження людини чи якусь м'якотілу байдужість, а як вищу форму безстрашності

В ісламі, так як і в християнстві, люди бояться розгнівати Бога, адже за це на них чекає розплата – муки пекла. Аллаха потрібно прославляти і водночас боятися. «Ті, які увірували! Бійтесь Аллаха, і нехай душа подивиться, що вона приготувала на завтрашній день. Бійтесь Аллаха, адже Аллах відає про те, що ви робите. Не уподібнюйтесь тим, хто забув Аллаха» (Коран, 59:18-19). Шайтан (злий дух, ворожий Аллаху і людям; ця нечиста сила має подібні функції із християнським дияволом) постійно вселяє страх у людей, є джерелом бід, нещастя; він – ворог спасіння людства. Безграмотну (некультурну) людину цей страх паралізує, позбавляє розуму, може спонукати до необдуманих дій і вчинків, які призводять до жахливих наслідків. Віруюча особистість сподівається на Аллаха і не втрачає контроль над собою, зберігає спокій та ясність розуму, робить аналіз своєї поведінки і діяльності, успішно йде до жаданого результату. Таким чином, важливо підкреслити, що в мусульманському віровченні (так само, як і в християнстві) існує різновид страху, який є вищою добродішністю, тобто він – благородний страх, страх Божий. Його пов'язують з абсолютною любов'ю до Аллаха. У кожного правовірного повинен обов'язково бути цей страх.

З. Фрейд вважає, що у відносинах віруючої людини до Бога є багато від відносин до батька з боку маленької дитини, яка, з одного боку, боїться його і терпить покарання від нього, часто навіть не розуміючи логічно його вчинків, а з іншого – завжди може розраховувати на його захист, допомогу і підтримку [17, с. 404]. Чим більш незрозумілим є щось для людини, тим значно більший страх воно може викликати (яскравим прикладом є обряди перших християн, які були прості і зрозумілі та проводились рідною мовою, але вже в Середні віки вся церковна служба здійснювалася латинською мовою, чужою для більшості мешканців Європи) [17, с. 404–405].

Дві частини Біблії (Святого Письма) християн сильно відрізняються за своїм психологічним навантаженням: якщо Новий Заповіт більш просякнутий ідеєю любові, то у Старому Заповіті переважає ідея страху перед Господом. Думка про безумовну наявність страху перед Господом є в обох частинах Святого Письма, що легко підтверджується відповідними місцями з нього: «Служіть Господу зі страхом і радійте з тремтінням», вказано в другому псалмі Давида (Псалом 2; 11). «Отож, мої любі, як ви завжди були слухняні не тільки в мой присутності, але значно більше тепер, у мой відсутності, зі страхом і тремтінням виконуйте своє спасіння», говорить апостол Павло у посланні до филип'ян (гл. 2; 12) [17, с. 414].

Ю. Щербатих підкреслює, що якщо «страху перед Богом виявляється недостатньо, то церковники викликають на світ божий диявола» [17, с. 414–415]. Ще в епоху Просвітництва зазначалось, що християнська релігія схожа на медаль – на одному боці у неї Бог, а на іншому – Сатана. «Диявол, у будь-якому випадку, не менш необхідний духовенству, ніж бог; адже багато зиску отримують священники з боротьби між

богом і дияволом, щоб погодитись на примирення цих ворогів, на єдиноборстві яких базується їх існування і доходи (П. Гольбах)» [17, с. 415]. За два останні тисячоліття церковники створили ціле вчення про диявола – так звану демонологію (дослідники зазначають, що демонологія – це «уявлення про духів природи, домашніх духів, чаклунів, відьом, «божих людей», водяних та ін.» [14, с. 8–9]), якої не було у витоках християнства. Але ідея Сатани виявилась настільки привабливою і так успішно вселяла страх людям, що в добу Середньовіччя стала майже центральною у християнській науці [17, с. 415]. Для боротьби з дияволом і його слугами, а точніше – для нагнітання масового страху й істерії, існувала «свята» інквізиція, служители якої тортурами і погрозами добивались від людей зізнання у змові з дияволом [17, с. 416].

Зі страхами безпосередньо пов'язані смертні гріхи. Християнство акцентує увагу на таких гріхах, як: гордіня, марнославство, користоловство (жадібність), гнів, обжерливість (черевоугодництво), зневага, хтивість (блуд), задрість, лінивість, нестриманість, нечистота. Гріх – це «залежність і страх, стрес і депресія» [15].

Прямим результатом дії страху на людей (згідно із християнським віровченням) може бути насилля і гнів, які ця релігія засуджує. Насилля – це спроба маніпулювати кимось, підкорити його, повернути контроль над ним тощо за допомогою страху. Відома ще й психологічна форма маніпуляції, яка може давати свої результати без застосування прямого насилля. Гнів – це сильне нервово збудження, що проявляється у злості індивіда до певного об'єкту, а то й до цілого світу.

Віруючі не повинні боятися втратити ні фізичні (майно, здоров'я, життя), ані символічні (репутація, повага, статус) цінності. Вони мусять знати, що кожна людина тимчасова у цьому світі, їй нічого не належить. На все є воля Бога. Головне – це надія на Бога, адже всі значні цінності християнина перебувають поза межами цього життя. Людині потрібно змиритись і діяти згідно з волею Божою, не проявляти при цьому насилля і гніву, а бути безстрашною (тобто покірливою).

Християнство стверджує існування двох видів страху – плотського страху та страху Божого. Плотський страх є презумпцією диявольської сили, тобто Сатани, який не в змозі підкорити дух, але здатен впливати на тілесність (плоть) людини. Тілесні (плотські) страхи ще називають диявольськими (сатанинськими) страхами, де розрізняють соціальні страхи, фізичні страхи та страхи майбутнього. Від диявольських страхів індивід може позбутись. Насамперед він повинен визнати існування в себе такого страху. Далі мусить дослідити його й уявити, що це очікуване чи неочікуване зло відбулось із ним, але для правовірного християнина важливо знати й те, що, перебуваючи в такому складному стані, його можуть покинути всі (або майже всі), але Бог його не залишить, він завжди з ним. Потім за допомогою читання Біблії (Слова Божого) та церкви, використовуючи молитви, індивід може позбутись залежності від страху й отримати спокій і любов. Християнське віровчення закликає людей не бути пасивними, бездіяльними, а просить допомагати й іншим перемогти плотські страхи.

Подальші наукові дослідження феномена страху потребують його теоретичного опису, вимагають поглибленого різнобічного вивчення полівекторних проблем, пов'язаних із природою виникнення, релігією, онтологією, феноменологією, функціями, моральними і духовними складовими тощо. Важливість вивчення проблеми страху ще й у тому, що вона сягає перших спроб осмислення людьми свого призначення на землі і у світі.

Література

1. Будда // 100 человек, которые изменили ход истории. – 2008. – № 26. – С. 1–31.
2. Буйон А. Победим призрак страха / Алехандро Буйон // Вечное сокровище. – 2012. – № 2 (107). – С. 2.
3. Ванцайек В. Великие загадки Древнего Египта / Виолетта Ванцайек. – М. : Ломоносовъ, 2011. – 224 с.

4. Гараджа В.И. Протестантизм / В.И. Гараджа. – М. : Политиздат, 1971. – 200 с.
5. Докаш В.І. Загальне релігієзнавство : [навч. посіб.]. – 2-ге вид., доопр., доп. / В.І. Докаш. – Чернівці : Наші книги, 2012. – 784 с.
6. Зотов А. Далай-лама Тибета: «Я лично видел случаи переселения душ» / А. Зотов // Аргументы и факты в Украине. – 2003. – № 14. – С. 2.
7. Ильин И.А. О православии и католичестве / И.А. Ильин // [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dorogadomj.com/dr169ili.html>.
8. Куценок Б.М. Эмоции и религия / Б.М. Куценок. – К. : Политиздат Украины, 1982. – 103 с.
9. Мень А. Христианство / А. Мень // Литературная газета. – 1990. – № 51. – С. 3.
10. Релігієзнавство : [підруч.] / за ред. О.П. Сидоренка. – К. : Знання, 2008. – 480 с.
11. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
12. Стаций Публій Папиній. Фиваїда // Публій Папиній Стаций ; [пер. с латин. Ю.А. Шичалин]. – М. : Наука, 1991. – 352 с.
13. Уайт Э. Патриархи и пророки / Эллен Уайт ; [пер. с англ.]. – Заокский : Источник жизни, 1998. – 752 с.
14. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / упор. А.П. Пономарьов, Т.В. Косміна, О.О. Боряк. – К. : Либідь, 1991. – 640 с.
15. Христианство – свобода от страха [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.nenadoada.ru/kak_byt_khristianinom/khristianstvo_svoboda_ot_strakha.
16. Фролова О.С. Феномен страха в культуре : дис. ... канд. филос. Наук : спец. 24.00.01 / О.С. Фролова. – Ростов-на-Дону, 2006. – 133 с.
17. Щербатых Ю.В. Психология страха: популярная энциклопедия / Ю.В. Щербатых. – М. : Эксмо, 2007. – 512 с.

Анотація

Мовчан М. М. Страх і релігія у філософсько-антропологічному дискурсі. – Стаття.

У статті зроблено філософсько-антропологічний аналіз відношення страху і релігії як важливої проблеми життя людини. Показано соціальні, онтологічні, гносеологічні та психологічні передумови виникнення релігії. Акцент зроблено на психологічних чинниках релігійних вірувань, які автор вважає одними з найголовніших. Серед них яскраво виокремлюється страх (насамперед страх смерті), який відіграв надзвичайну роль у становленні і розвитку релігійного світогляду людей. Розглянуто місце і значення страху у філософських і релігійних міркуваннях відомих особистостей в античні часи, що знайшло своє відображення і в роздумах мислителів прийдешніх століть. Простежено роль досліджуваного феномена у світових релігіях – буддизмі, християнстві та ісламі. Вказано на специфічні методи боротьби зі страхом, які пропонують ці віровчення. Для adeptів цих релігій вони (методи) дають позитивний ефект. Виокремлено також своє-

рідне ставлення східних релігій (зокрема, буддизму) до смерті, яке допомагає долати людям трагізм майбутнього небуття.

Ключові слова: страх, релігія, передумови виникнення релігії, страх смерті.

Аннотация

Мовчан М. Н. Страх и религия в философско-антропологическом дискурсе. – Статья.

В статье сделан философско-антропологический анализ отношения страха и религии как важной проблемы жизни человека. Показано социальные, онтологические, гносеологические и психологические предпосылки возникновения религии. Акцент сделан на психологических факторах религиозных верований, которые автор считает одними из главных. Среди них ярко выделяется страх (прежде всего страх смерти), который сыграл чрезвычайную роль в становлении и развитии религиозного мировоззрения людей. Рассмотрено место и значение страха в философских и религиозных рассуждениях известных личностей в античные времена, что нашло свое отражение и в раздумьях мыслителей грядущих веков. Прослежена роль исследуемого феномена в мировых религиях – буддизме, христианстве и исламе. Указано на специфические методы борьбы со страхом, которые предлагают эти вероучения. Для adeptов данных религий они (методы) дают положительный эффект. Выделено также своеобразное отношение восточных религий (в частности, буддизма) к смерти, которое помогает преодолевать людям трагизм будущего небытия.

Ключевые слова: страх, религия, предпосылки возникновения религии, страх смерти.

Summary

Movchan M. M. Fear and religion in the philosophical-anthropological discourse. – Article.

The article made a philosophical-anthropological analysis of the relationship of fear and religion as important problems of human life. Social, ontological, epistemological and psychological preconditions of religion are shown. Psychological factors of religious beliefs, which the author considers to be one of the most important, are emphasized. Among them fear (especially the fear of death) particularly stands out, it has played an extraordinary role in the formation and development of the religious outlook of people. The place and importance of fear in the philosophical and religious arguments of the famous people in ancient times, which is reflected in thought of the thinkers of the ages to come, is considered. The role of the investigated phenomenon in world religions – Buddhism, Christianity and Islam is highlighted. Specific methods of dealing with the fear that offered by these beliefs are identified. For the adherents of these religions, they (methods) have a positive effect. Peculiar attitude of Eastern religions (especially Buddhism) to death, which helps people to overcome the tragedy of future non-existence, is emphasized.

Key words: fear, religion, preconditions of religion, fear of death.